

חידת איי פינוי המעוזים בבוקר 6 באוקטובר 1973

השאלה אם ניתן להפיק לקחים מאירועים היסטוריים לקראת התרחשויות עתידיות מרחפת מעל תהליכים היסטוריים, ובהם תהליכים צבאיים, שנים רבות. אך כי צירוף נסיבות שונה לחלוטין עשוי להביא לתוצאות דומות, ההיסטוריה - בניגוד לדעות רווחות - אינה חוזרת על עצמה. אסון המעוזים במלחמת יום הכיפורים כמקרה בוחן

בשבת 6 באוקטובר 1973, יום הכיפורים תשל"ד, פרצה בשעה 14:00 מלחמת יום הכיפורים. כך הסתיימו שש שנים וארבעה חודשים של בניית כוח צבאי, עימותים מוגבלים ותכנון והכנות מקיפות לקראת אפשרות של מלחמה בין מצרים וסוריה ובין ישראל.

על אף ההכנות הממושכות של מצרים וסוריה למלחמה ושפע הסימנים שהעידו על כך, ועל אף הכרת תוכניות המלחמה המצריות, שהצביעו בבירור על כוונת מצרים וסוריה לצאת למלחמה כוללת, השיגו שני הצבאות הפתעה אסטרטגית מוחלטת מול צה"ל. המטרה המוגדרת, לפחות בחזית המצרית, הייתה שבירת הסטטוס קוו שנוצר ב-1967 והשבת כל השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים - סיני (חלק קטן על ידי כיבוש בפועל, והשאר בתהליך מדיני שיונתע ויימשך אחרי סיום המלחמה) ורמת הגולן.

ההפתעה האסטרטגית התבטאה באופן מעשי בשלושה מרכיבים עיקריים:

1. בשלבי הפתיחה של המלחמה עמד צה"ל מול צבאות מצרים וסוריה ביחסי כוחות בעייתיים ביותר במכלול מרכיבי הכוח הצבאי היבשתי - חי"ר, כולל טילי נ"ט, שריון וארטילריה - ויכולת סיוע מוגבלת ביותר של חיל האוויר עקב מטריית הטילים המצרית-סורית.¹

מפת המעוזים - קו בר-לב. מקור לא ידוע

סא"ל (מילי) ד"ר יאיר דוכין, בית הספר למנהל עסקים באוניברסיטה העברית

המהלך הטקטי המתבקש, גם לנוכח תפיסת הביטחון של ישראל, שביטויה האופרטיבי היה תגובת ההתקפיות הצה"ל. הדבקות של שר הביטחון משה דיין ושל שרשרת הפיקוד של צה"ל, מרמת הרמטכ"ל רא"ל דוד (דדו) אלעזר ועד מפקד אוגדה 252 אלוף אלברט (אברהם) מנדלר, בהשארת המעוזים במקומם, ופריסת הכוחות המשוריינים על-פי תרגולות שהפכו לבלתי רלוונטיות בצוהרי 6 באוקטובר - מצביעה על קיבעון מחשבתי, שאת סיבותיו אנסה להבהיר במאמר זה.

הוויכוח על גישת המגננה בסיני

הישיבה על קו התעלה שילבה עומק אסטרטגי עם מכשול נ"ט שנתפס על ידי פיקוד צה"ל כמכשול עיקרי וקשה למעבר, ונתפסה על ידי צה"ל כמצב פתיחה נוח לכל עימות עתידי עם הצבא המצרי, שייפתח ביוזמה התקפית מצרית. לשר הביטחון ולפיקוד העליון של צה"ל היה ברור אפוא, מיד לאחר מלחמת ששת הימים, שבשלב הראשון של המלחמה הבאה עם הצבא המצרי, שתגיע במוקדם או במאוחר, צה"ל יעמוד במגננה.

בדיונים שנערכו במטה הכללי של צה"ל עמדו על הפרק שלוש גישות עקרוניות למגננה: גישה א' - הגנה קבועה (קשיחה) עם הגדרת קו המגע, היינו תעלת סואץ, כקו עצירה. גישה ב' - הגנה ניידת, שתתבסס בעיקר על כוחות משוריינים ניידים. הכוחות יתמקמו במרחק טקטי מהתעלה ויתקפו כוחות מצריים שיצלחו לגדה המזרחית, ישמידו אותם ויעבירו במהירות את הלחימה לגדה המערבית של התעלה. גישה ג' - שילוב של שתי הגישות, היינו נוכחות קבועה על קו התעלה אך גמישות בהגדרת קו העצירה, ונכונות לוותר זמנית על שטח לטובת ניהול קרבות תנועה שתכליתם לחזור לקו התעלה. המטה הכללי, בהנחייתו ובאישורו של שר הביטחון, היה צריך להחליט על הגישה שתניקט.

המרכיבים הבסיסיים של תוכנית המגננה "מעוז"

מטרתה המוגדרת של תוכנית "מעוז" שהוכנה על ידי אלוף אברהם אדן (ברן), אז מפקד הכוחות המשוריינים בסיני, הייתה "שיפור ההתבצרות של צה"ל לאורך קו התעלה", אך למעשה היה מדובר ביצירת קו עמיד לבט"ש בעצימות גבוהה. התוכנית שהוצגה לראשונה בדיון מטכ"ל ב-19 בדצמבר 1968, התבססה על חמישה מרכיבים עיקריים:

1. הקמת 33 מעוזים (בפועל אושרו 32) לאורך התעלה (כולל מעוז בודפסט, לחוף הים התיכון), חלקם על בסיס מוצבים קיימים וחלקם במיקומים חדשים.
2. הקמה וביצור עמדות של 19 סוללות ארטילריה, מהן 12 על בסיס סוללות קיימות ושבע במיקומים חדשים. נוסף לכך תוכננה סלילת ציר רוחב מיוחד עבור הסוללות (לימים ציר חת"ם) וכן הקמת מגדלי תצפית בגבהים של עד 43 מטר.
3. הקצאה של כוחות משוריינים, שהתבססה על חלוקת גזרת התעלה לשלוש גזרות גדודיות, שלכל אחת מהן הוקצו שלוש פלוגות טנקים. עבור שתי פלוגות בכל גזרה תוכננו והוקמו עמדות (רמפות) צמודות למעוזים או בסמוך להם. פלוגת הטנקים השלישית של כל אחד מהגדודים תוכננה לשהות בשטחי כינוס אחוריים של הגזרות הגדודיות, בסמוך לבלוזה (גזרה צפונית), טסה (גזרה מרכזית) והמיתלה (גזרה דרומית).

2. פריסת הסד"כ הסדיר של צה"ל לא תאמה את תוכניות ההגנה לחירום ונעשתה באיחור קריטי, בחזית המצרית, כך שמרבית הכוחות המשוריינים לא הצליחו להתייצב בזמן בעמדות המתוכננות (למעשה, חלק גדול מהכוחות המשוריינים לא הגיעו כלל לעמדות). בעקבות זאת, במהלך ניסיונותיהם להגיע לעמדות ספגו הכוחות אבדות כבדות, ולא הצליחו להשפיע באופן מהותי על מעבר הכוחות המצריים לגדה המזרחית של תעלת סואץ.²

3. כל מעוזי קו בר-לב שלאורך קו התעלה נשטפו על ידי החי"ר המצרי ונכבשו (מעוז בודפסט שהותקף אך לא נפל שכן לחוף הים התיכון) בתוך שעות עד ימים, בלי שהייתה לעמידתם השפעה על המהלכים המצריים.

מדוע לא פונו המעוזים בשבת בבוקר, בשעה ששר הביטחון והרמטכ"ל השתכנעו שמלחמה בהיקף מלא, היינו צליחה מצרית של התעלה על ידי חמש דיוויזיות חי"ר לאורך כל גזרת התעלה, תפרוץ באותו יום אחר הצהריים? (אין משמעות בהקשר זה לשעת ה"ש" המדויקת). הן לרמטכ"ל והן לשר הביטחון היה ברור שהמעוזים לא יוכלו לבלום את הצליחה ושלמעשה תהיה להם השפעה שולית בלבד, אם בכלל, על הכוח המצרי,³ ושניהם ידעו עד כמה נחות צה"ל ביחסי הכוחות עקב הגיוס המאוחר של המילואים.

על אף ההכנות הממושכות של מצרים וסוריה למלחמה ושבע הסימנים שהעידו על כך, ועל אף הכרת תוכניות המלחמה המצריות, שהצביעו בבירור על כוונת מצרים וסוריה לצאת למלחמה כוללת, השיגו שני הצבאות הפתעה אסטרטגית מוחלטת מול צה"ל

חידת אייפנוי המעוזים מחריפה עוד יותר אם מביאים בחשבון את המרכיב הקרקעי, שכן התייצבות צה"ל בתעלת סואץ ב-1967 יצרה לראשונה בתולדות ישראל חיץ קרקעי של יותר מ-200 ק"מ בין ישראל בתחומי הקו הירוק ובין הצבא המצרי, ולכן שינתה מן היסוד את המרכיב הקרקעי במפת האיזונים הביטחוניים שאיתם נדרש צה"ל להתמודד. למעשה, במצב שנוצר בגזרת התעלה, הקרקע (חצי האי סיני) הייתה המרכיב היחידי במשוואה הכוללת בפתיחת המלחמה, שבאמצעותו ניתן היה לאזן את הנחיתות החמורה של צה"ל ביחסי הכוחות. ניצול המרחב הקרקעי הריק בסיני בבוקר 6 באוקטובר על ידי פינוי המעוזים ופריסת הכוחות המשוריינים הזמינים על קו הגבעות, כשניים-שלושה קילומטרים ממזרח לתעלה, לניהול קרב שהיה מול הכוח המצרי עד הגעת סד"כ "סלע", היה

מעוז בודפסט. מרבית הכוחות המשוריינים לא הצליחו להתייצב בזמן בעמדות המתוכננות. צילום: דו"ץ

4. הקמת מערך מכשולים שמבוסס על גידור תלתלי עם מיקוש נגד טנקים ונגד אדם סביב המעוזים, וכן גידור תלתלי לאורך כל התעלה עם מיקוש באתרים מועדים לצליחה. תוכנית "מעוז" לא כללה התבצרות ומכשול בקנה מידה גדול של פתח צירי המעברים של הגידי והמיתלה. כלומר האפשרות (והצורך) להקים קו הגנה עורפי חזק, ובכך ליצור עומק הגנתי, לא קיבלה כלל ביטוי בתוכנית.⁵ עובדה זאת משקפת באופן ברור הן את "רפלקס ההתקפיות" של צה"ל והן את ההתעלמות של אדן, כמתכנן, ושל הרמטכ"ל בר-לב, כמאשר התוכנית, מהדפ"א המצרית המסוכנת (צליחה מצרית בעוצמה מלאה לכל אורך גזרת התעלה, שמשמעה מלחמה כוללת), שהייתה צפויה לחייב את צה"ל, כתוצאה מיחסי הכוחות בגזרה, לנהל, בשלב ראשון, קרב נסיגה אל קו ההגנה העורפי.

5. נוהל הפעלה בסיסי (מצב בט"ש "רגיל") של מערך הכוחות, שהתבסס על מערכת סיורים בין המעוזים לגילוי חדירות אפשריות, עם חיפוי נצור של הארטילריה. כמו כן צפתה התוכנית פיתוח עתידי של תרגולות קרביות משולבות של חי"ר, שריון, ארטילריה וחיל האוויר להדיפה של פשיטות על המעוזים, למרדפים ולחיסול חדירות בכל עומק. תוכנית "מעוז" כללה שלוש דרגות תגבור למצב הבט"ש הבסיסי:

תגבור א' - קידום חטיבת הטנקים העורפית, מבסיסה בביר תמדה, לתגבור הכוחות בקו המגע. בתהליך זה יוכפל למעשה

סד"כ הכוח המשוריין בקו המגע, וכל מפקדת חטיבה תחלוש על שליש מהגזרה.

תגבור ב' - קידום של חטיבת טנקים נוספת (חטיבה 7 או בית הספר לשריון) לקו, וקבלת פיקוד על הגזרה הצפונית. כך יגיע סד"כ הכוחות המשוריינים לחטיבת טנקים בכל אחת מהגזרות הגדודיות הבסיסיות.

תגבורים א' ו-ב' הוגדרו בהמשך כתוכנית "שובך יונים", שבניסוחה המאוחר (שהוכן בתקופת כהונתו של שרון כאלוף הפיקוד), חולקה לשני שלבים. שלב א' של "שובך יונים" היה למעשה תגבור א', ושלב ב' היה למעשה תגבור ב'.

תגבור ג' - מערך "סלע" שבו, בשלב הראשון, חטיבה 35 תתפוס את מעברי הגידי והמיתלה (כאמור, ללא מערכת מכשולים וללא מערכים מבוצרים מוכנים מראש), ולאחר מכן יגיעו לגזרה שתי חטיבות משוריינות נוספות (חטיבה 200 וחטיבה 8), שיכניסו גדוד טנקים למעברים וישחררו את חטיבה 35 (כחטיבה מטכ"לית) למשימותיה.

בשלב השני יגיעו למרחב שתי אוגדות "סלע" (143 ו-162) המיועדות להתקפה, כלומר לצלוח את התעלה לגדה המערבית במטרה להשמיד את הצבא המצרי.

מעיון במרכיביה של תוכנית "מעוז", כפי שהוצגה בדיון מטכ"ל ראשון שנערך ב-19 בדצמבר 1968 ובדיון מטכ"ל שני שנערך שבוע לאחר מכן, ושבעקבותיו אושרה על ידי הרמטכ"ל בר-לב, עולה בבירור כי אין מדובר כלל בתוכנית מגננה, אלא בתוכנית פריסת כוחות שתופעל כתשובה מתגלגלת לאירועים קרביים

4. הקמת מערך מכשולים שמבוסס על גידור תלתלי עם מיקוש נגד טנקים ונגד אדם סביב המעוזים, וכן גידור תלתלי לאורך כל התעלה עם מיקוש באתרים מועדים לצליחה. תוכנית "מעוז" לא כללה התבצרות ומכשול בקנה מידה גדול של פתח צירי המעברים של הגידי והמיתלה. כלומר האפשרות (והצורך) להקים קו הגנה עורפי חזק, ובכך ליצור עומק הגנתי, לא קיבלה כלל ביטוי בתוכנית.⁵ עובדה זאת משקפת באופן ברור הן את "רפלקס ההתקפיות" של צה"ל והן את ההתעלמות של אדן, כמתכנן, ושל הרמטכ"ל בר-לב, כמאשר התוכנית, מהדפ"א המצרית המסוכנת (צליחה מצרית בעוצמה מלאה לכל אורך גזרת התעלה, שמשמעה מלחמה כוללת), שהייתה צפויה לחייב את צה"ל, כתוצאה מיחסי הכוחות בגזרה, לנהל, בשלב ראשון, קרב נסיגה אל קו ההגנה העורפי.

5. נוהל הפעלה בסיסי (מצב בט"ש "רגיל") של מערך הכוחות, שהתבסס על מערכת סיורים בין המעוזים לגילוי חדירות אפשריות, עם חיפוי נצור של הארטילריה. כמו כן צפתה התוכנית פיתוח עתידי של תרגולות קרביות משולבות של חי"ר, שריון, ארטילריה וחיל האוויר להדיפה של פשיטות על המעוזים, למרדפים ולחיסול חדירות בכל עומק. תוכנית "מעוז" כללה שלוש דרגות תגבור למצב הבט"ש הבסיסי:

תגבור א' - קידום חטיבת הטנקים העורפית, מבסיסה בביר תמדה, לתגבור הכוחות בקו המגע. בתהליך זה יוכפל למעשה

מעולם לא הוגדרה ולא נדונה תרגולת כלשהי של פינוי המעוז. להפך. המעוז נתפס כ"רגל יציבה על הקרקע" שתסייע לפעולת כוחות נוספים, בעיקר משוריינים, בגזרה.

הדבקות של שר הביטחון משה דיין ושל שרשרת הפיקוד של צה"ל, מרמת הרמטכ"ל רא"ל דוד (דדו) אלעזר ועד מפקד אוגדה 252 אלוף אלברט (אברהם) מנדלר, בהשארת המעוזים במקומם, ופריסת הכוחות המשוריינים על-פי תרגולות שהפכו לבלתי רלוונטיות בצוהרי 6 באוקטובר - מצביעה על קיבעון מחשבת

מיקום המעוזים ואפשרות הזזתם

אל"ם (מיל') לוי חופש, מח"ט הגזרה הצפונית של התעלה בשנים 1969-1971, סיפר⁶ על דיון שנערך ב-1970 במהלך מלחמת ההתשה אצל שר הביטחון משה דיין. הדיון זומן עקב ריבוי הנפגעים בגזרה שמצפון לקוניטרה, שבה המעוזים מוקמו על ציר שנצפה על ידי המצרים, ללא אפשרות תמרון, עקב מגבלת הביצות ממזרח וסוללת התעלה ממערב. בדיון השתתפו שר הביטחון דיין, הרמטכ"ל חיים בר-לב, אלוף פיקוד הדרום ישעיהו גביש, מפקד אוגדה 252 שלמה להט (צ'יץ') ומח"ט הגזרה הצפונית 275 לוי חופש (שהיה המפקד הזוטר בדיון). לוי חופש הציע לפנות את המעוזים שמצפון לקוניטרה ולמקם את הקו החדש מזרחית לקו הקיים, על גבול קו הביצות. תשובת שר הביטחון להצעה הייתה: "מבחינה צבאית אתה צודק אך מבחינה פוליטית הדבר אינו אפשרי". בתשובה זאת הסתיים הדיון, ללא מתן פתרון לבעיית ההפעלה של המעוזים הצפוניים. צה"ל המשיך אפוא לספוג נפגעים בגזרה, והפגיעות המשיכו עד תום מלחמת ההתשה.

אל"ם חופש העיד כי בשום קבוצת תכנון או קבוצת פקודות, בכל תקופת פיקודו על חטיבה 275, לא הועלה לדיון תרחיש של מלחמה כוללת במתכונת 6 באוקטובר. תרחיש הקרב היחידים שנדונו ותורגלו כללו פשיטות, חדירות, מארבים וכדומה. מאחר שאירועים אלה לא חיבו את פינוי המעוזים, אפשרות זאת לא עלתה כלל לדיון.

חידת אי-פינוי המעוזים - התשובות המקובלות

תשובות שונות ומגוונות ניתנו לחידת אי-פינוי המעוזים. ברור שהערכת מצב טקטית שקולה בבוקר 6 באוקטובר הייתה צריכה להוביל לפקודת פינוי מיידי. כל התשובות הן בחזקת השערות משום שאפשרות הפינוי כלל לא נדונה בדרכים הרלוונטיים באותו בוקר.

את מכלול הסיבות וההסברים שניתנו עד כה לאי-פינוי המעוזים ניתן לסכם בשלושה עיקריים:

יחידות - תופעה זאת התפתחה בעיקר לאחר הניצחון הברור במלחמת ששת הימים והעמדה הרשמית שלפיה צה"ל ניצח גם במלחמת ההתשה. התחושה בצה"ל הייתה שהוא בעל עליונות מוחצת על כל צבא ערבי, כך שכוח צבאי ישראלי "תמיד יוכל להסתדר" מול כוח צבאי ערבי. לפיכך ההנחה הייתה שגם ביחסי כוחות אבסורדיים, כפי שהיה בגזרת תעלת

בעצימות הולכת וגוברת. שיא פריסת הכוחות של צה"ל, שלב "סלע", מיועד, כאמור, לאפשר לצה"ל, לפי הדוקטרינה ההתקפית שלו, להשמיד את הכוחות המצריים שנותרו בגדה המזרחית ולצלוח את התעלה, במטרה להכריע ולהשמיד את מרבית עוצמתו של הצבא המצרי שם. שורש הבעיה של התוכנית היה נעוץ בכך שהיא לא התבססה על הערכת מצב יסודית ומפורטת, וכוננה לתרחיש שתחילתו בסדרה של תקריות נקודתיות סטטיות, בנוסח מלחמת ההתשה, בעוד הן שר הביטחון והן הרמטכ"ל התייחסו בפורומים שונים לכוונת המצרים לצאת למלחמה כוללת.⁶ אשר לתפקיד המעוזים, הרי בשלב של עימות נוסח מלחמת ההתשה הם נועדו, על-פי התוכנית, לאפשר לכוחות קטנים של צה"ל לשהות על קו התעלה בביטחון יחסי, על-ידי מיגון והתבצרות בפני האיום הארטילרי, וכן לסייע בתצפית, ובמידה מוגבלת ביותר באש, לסיורים שנעו בין המעוזים. בתרחיש של מלחמה כוללת ברור היה שהמעוזים לא יועילו, ואיש מהמפקדים בכל רמות הפיקוד גם לא ציפה מהם לבלום צליחה של כוחות מצריים בהיקף גדול.

חידת אי-פינוי המעוזים מחריפה עוד יותר אם מביאים בחשבון את המרכיב הקרקעי, שכן התייצבות צה"ל בתעלת סואץ ב-1967 יצרה לראשונה בתולדות ישראל חיץ קרקעי של יותר מ-200 ק"מ בין ישראל בתחומי הקו הירוק ובין הצבא המצרי, ולכן שינתה מן היסוד את המרכיב הקרקעי במפת האיומים הביטחוניים שאיתם נדרש צה"ל להתמודד

למרות זאת, הזיהוי של קו העצירה של צה"ל עם קו המגע ובניית תוכנית "מעוז" בתרחיש של אירועים בעצימות הולכת וגוברת, בעוד צה"ל משמיד כוחות מצריים בגדה המזרחית וצולח את התעלה בלוח זמנים קצר ביותר, מנע ככל הנראה דיון רציני (למרות אמירותיהם של סגן הרמטכ"ל ישראל טל ואלוף פיקוד הדרום אריאל שרון) ובוודאי תכנון סדור של פינוי המעוזים לקראת מתקפה מצרית כוללת. גם התרגולות הקרביות במעוזים לאחר סיום מלחמת ההתשה בקיץ 1970 התמקדו בלקחי מלחמת ההתשה ובהיערכות לקראת אפשרות של חידוש האש במתכונת מלחמת ההתשה. בכל שבוע בוצעו במעוזים שלוש תרגולות לחימה בסיסיות, נוסף לפעילות התצפית והליווי הנצור לסיורים:

1. כוננות וכניסה לבונקרים לקראת הפגזה, והשארת מפקד בעמדת תצפית מוגנת.
2. כוננות לקראת פשיטה על המעוז והדיפת הפשיטה על-ידי לחימה בתעלות.
3. תרגול חבירה עם מחלקת טנקים והובלת הטנקים לעמדות סמוכות למעוז (מפקדי הטנקים היו מגיעים בפועל על קומנדקרים עד העמדות). התרגולות בוצעו לעיתים בשעות האור, תוך שימוש ברשתות הקשר, ברמת הצפנה נמוכה ביותר, והנחת היסוד (לפחות של מפקדי המעוזים) הייתה שהמודיעין המצרי מכיר אותן על בוריין.⁷

רא"ל דוד אלעזר (דדו) ומשה דיין. לרמטכ"ל ולשר הביטחון היה ברור שהמעוזים לא יוכלו לבלום את הצליחה ושתהיה להם השפעה שולית. צילום מסך: ארכיון צה"ל במשרד הביטחון

מפקד חיל האוויר) את ביטחונו בכך שיוכל לחסל את מערך הטק"א בחזית הסורית תוך שעותיים, ולעבור לסיוע מסיבי לכוחות היבשה.

חוסר מקצועיות - חוסר המקצועיות התבטא בהיעדרה של הערכת מצב סדורה המתחשבת בדפ"א את האויב, שתוצרה החיוני היה צריך להיות תוכנית מגננה סדורה על מכלול מרכיביה, והיערכות בהתאם. בהיעדר הערכת מצב כזאת הופעל הסד"כ בגזרה על-פי תרגולות פריסה ולחימה שפותחו וגובשו במלחמת ההתשה, אך היו מנותקות לחלוטין ממהלכי הצבא המצרי של אוקטובר 1973 והיו ידועים היטב מראש לצה"ל.¹² הכישלון שצריך היה להיות ידוע מראש של בלימת המתקפה המצרית הוחרף עקב האיחור והאלתור, בעיקר של מי ששימש אז אלוף פיקוד הדרום, שמואל גונן, בהפעלת הכוחות המשוריינים שנאלצו לנהל קרבות קשים רק כדי להגיע לעמדות שבהן היו צריכים להימצא בפרוץ האש. בחלק מהמקרים לא הצליחו הכוחות כלל להגיע לעמדות הפתיחה. חוסר המקצועיות הצבאית שניכר בהיערכותו של צה"ל בסיני ובמידת מוכנותו הצבאית, בלט על רקע ההכנות המצריות היסודיות, שהתבססו על הגדרה סדורה וקשיחה של כוונת הדרג המדיני ומטרות המלחמה וכן על ניתוח מפורט של חולשות הצבא והחייל המצרי, שלכל אחת מהן נמצא פתרון צבאי סביר.¹³

הסיבה לאי-פינוי המעוזים

ואולם בהינתן האישים שבהם מדובר (דיין, דדו, טל, גונן ומנדלר), ההסבר שמספקות התשובות איננו מספק, וייתכן אף שיש בהן הטעיה מסוימת. לנוכח ההכנות למלחמה ודרך

סואץ בפרוץ המלחמה, יוכלו הכוחות המשוריינים הסדירים לבלום את המתקפה המצרית. תפקיד המעוזים, בשלב ראשוני זה, היה להחזיק מעמד. בשונה מהתבטאויותיהם של טל ושרון בדיוני 1969, איש לא התריע ב-6 באוקטובר מפני האפשרות של נפילתם הכמעט מיידית של המעוזים ומכלול ההשלכות הצפויות לכך. עם הגעתן המהירה של אוגדות "סלע" תכנן צה"ל לעבור למתקפה כוללת, תוך חציית התעלה ו"הכרעה טוטלית" של הצבא המצרי. ה"הוכחה הברורה" להיתכנות של תרחיש זה ניתנה הן במשחק המלחמה "איל ברזל" (יוני 1972) והן בתרגיל "עוז" (מרס 1972).¹⁴ הנחה כזאת מייטרת כמובן את הצורך לפנות את המעוזים.

אמונה (כמעט מיסטית)¹⁵ ביכולתו של חיל האוויר - ההערכה בצה"ל הייתה שעדיפותו המוחצת של חיל האוויר (בעיקר תולדת הצלחתו במלחמת ששת הימים, ולמרות אבדותיו במלחמת ההתשה) תאפשר מתן סיוע מסיבי לכוחות היבשה, שיאפשר להם, למרות יחסי הכוחות האבסורדיים, לבלום את המתקפה המצרית. משימת הסיוע ללוחמת היבשה והים עמדה אומנם רק במקום השלישי במשימות חיל האוויר (אחרי ההגנה על שמי המדינה והשגת חופש טיסה על ידי שיתוק מערך הנ"מ של האויב), אולם הוכנה גם תוכנית "שריטה"¹⁶ לנסיבות חריגות, שבהן יאלץ חיל האוויר לסייע לכוחות היבשה לפני השלמת שתי המשימות הראשונות. בזמן כוונות "כחול לבן" נשאל מפקד חיל האוויר בני פלד על ידי הרמטכ"ל על דרך פעולתו של חיל האוויר במקרה של התרעה בת 24 שעות בלבד. תשובתו הייתה שחיל האוויר ישאף לשבש את הצליחה ויאפשר לכוחות היבשה להתארגן לבלימה ולעבור למתקפת נגד מיידית. בסוף ספטמבר הביע פלד (אז כבר

הבכירים בפיקוד היו האלופים גונן ומנדלר. אשר לאלוף גונן, שילוב של יהירות, שהתחזקה במלחמת ששת הימים, ואי הכרה מספקת של התוכניות המצריות, עם רפלקס התקפיות, גרם לו לעיוורון טקטי, שביטוי היה חתירתו המתמדת לביצוע תוכנית "צפניה" (צליחה בגזרה הצפונית מול פורט פואד) כבר ב-6-7 באוקטובר, כאשר המעוזים נלחמו על חייהם (חלקם כבר נשטפו), וחטיבות הטנקים הסדירות שקודמו באיחור ניכר (באשמתו הישירה¹⁹) ניהלו קרבות קשים ביותר בניסיון להגיע לעמדות המתוכננות שלהם. העיוורון הטקטי מנע ממנו לעשות בבוקר 6 באוקטובר ניתוח שקול של יחסי כוחות, שהיה מוביל אותו בתנאים רגילים להוראה מיידית לפינוי המעוזים.

אלוף שרון לא ראה אף הוא במעוזים גורם שיכול לעכב צליחה וטען שבזמן מלחמה ניתן להבין גם את תהליך קיצוץ וניוון קו המעוזים, שהוביל שרון בתקופת היותו אלוף פיקוד, כולל הוראה לא כתובה לפנות במקרה של מלחמה כוללת

בנוגע לאלוף מנדלר, הוא מתואר כקצין שריון ממושמע שגם אם הייתה לו הערכת מצב טקטית עצמאית, שונה מזאת של גונן מפקדו, הוא אימץ את פקודותיו של גונן ללא ערעור, תוך איום בהדחה על ברוך הראל (פינקו), סגנו, אם יסטה ממילוי הפקודה. מנדלר לא היה מסוגל, מבחינה מנטלית, להוציא פקודת פינוי עצמאית. אשר לשר הביטחון, הרמטכ"ל וסגן הרמטכ"ל - כאן התשובה טמונה בהגדרת כוונתו של הדרג הפוליטי ב"ישיבה בסיני". הישיבה בסיני נתפסה על ידי ההנהגה הפוליטית בראשות גולדה כמצב נוח ביותר לישראל, שכדאי מאוד לשמרו. סביר להניח שהדבר לחלל גם לדרגים הצבאיים ובהם הרמטכ"ל וסגנו.²⁰ להלן כמה התבטאויות של הדרג המדיני בהקשר זה:

- שר הביטחון, משה דיין: "טוב שארם א־שיח בלי שלום משלום בלי שארם א־שיח".²¹
  - ראש הממשלה, גולדה מאיר, בנאום שנשא בכנסת²² ואשר שודר בערוץ הראשון (והיחיד דאז): "על הערבים ובעיקר על סאדאת, לדעת, שלהתעקשותם לא לקיים עם ישראל מו"מ לשלום יש מחיר, דהיינו, אנחנו הולכים ומתבססים בסיני ונוצרת שם מציאות חדשה שלא תאפשר בעתיד החזרה של השטח".
  - מנחם בגין, בהרצאה שנשא בקיבוץ אפיקים ב-1970, בעודו שר בממשלת הליכוד הלאומי בראשות גולדה: "סיני הוא חלק בלתי נפרד ממדינת ישראל, קו התעלה הוא הגבול הטבעי המערבי של ישראל, ואסור בשום פנים לסגת ממנו". בגין הוסיף והדגיש בהרצאתו את חשיבות העומק האסטרטגי ואת הסכנה הקיומית למדינת ישראל, לדבריו, בויתור על שטח כלשהו בסיני.
- במצב זה, כאשר ישראל החלה להקים בסיני יישובים (עיר בשארם א־שיח, היאחזויות נחל סיני ונחל ים ותחילה של יישוב אזרחי באבו רודס), בעוד ניצול הנפט בסיני נתפס כיתרון אסטרטגי מול חרם הנפט הערבי, החל חצי האי

ניהולה בפועל ניתן היה לכאורה לייחס לשאלה את הסיבות שהוזכרו, ואכן, אופן הניהול ותוצאות התרגילים שנערכו בסיני, "איל ברזל" ו"עוז", מצביעים על התייחסות ממעיטה לעוצמה וליכולות של הצבא המצרי ועל הערכת יתר לביצועי צה"ל.¹⁴ ואולם מול גישה זאת בולטת ההתבטאות של דיין שאמר בדיון בקריה "אפשר לקבל שבץ רק מסדר הכוחות בחזית", כלומר, דיין היה ער ליחסי הכוחות הבעייתיים בשתי החזיתות והוביל לתגבור כוחות ברמה, שנראתה לו כחזית היותר מסוכנת עקב קרבתה ליישובים אזרחיים ולקו הירוק. ניתן אפוא להאשים את דיין בניהול סיכונים גרוע, אך לאו דווקא ביהירות.

גם בשני דיוני המטכ"ל על תוכנית "מעוז" שנערכו בדצמבר 1968 פרסו האלופים שרון וטל את עמדותיהם הברורות בדבר אי-יכולתם של המעוזים לתרום למניעה או לעיכוב של צליחה רבת. אלוף טל עוד הרחיק לכת ואמר בדיון השני כי "המעוזים עצמם לא יירו כדור אחד כאשר יתחילו לצלוח [...] הריכוזים הארטילריים יהרסו אותם".¹⁵ אלוף שרון לא ראה אף הוא במעוזים גורם שיכול לעכב צליחה וטען שבזמן מלחמה יש לפנותם מיד.¹⁶ על רקע גישתו של שרון ניתן להבין גם את תהליך קיצוץ וניוון קו המעוזים, שהוביל שרון בתקופת היותו אלוף פיקוד, כולל הוראה לא כתובה לפנות במקרה של מלחמה כוללת. נאמן לתפיסתו, סגר חלק ניכר מהמעוזים והשאיר רק 16 מעוזים פעילים בקו.¹⁷ רק הערכה ברורה בנוגע לחוסר התועלת של המעוזים בתרחיש מלחמה כוללת, מאפשרת להבין את התהליך שהוביל. למרות כל זאת, לא נדונה במטכ"ל האפשרות ובעיקר המשמעות של נפילת המעוזים על אנשיהם, וההשלכות האפשריות של אי-פינוי המעוזים בזמן.

מעין במרכיביה של תוכנית "מעוז", כפי שהוצגה בדיון מטכ"ל ראשון שנערך ב-19 בדצמבר 1968 ובדיון מטכ"ל שני שנערך שבוע לאחר מכן, ושבעקבותיו אושרה על ידי הרמטכ"ל בר-לב, עולה בבירור כי אין מדובר כלל בתוכנית מגננה, אלא בתוכנית פריסת כוחות שתופעל כתשובה מתגלגלת לאירועים קרביים בעצימות הולכת וגוברת

לטענת חוסר מקצועיות, שנשמכת בעיקר על ההיערכות הבלתי מספקת למלחמה בסיני ועל כך שכאשר הייתה ודאות בנוגע לפריצת מלחמה, כ-12 שעות לפני התחלת הקרבות - אין ספק שהערכת מצב טקטית מהירה ומחושבת הייתה אמורה להוביל לפקודת פינוי מיידית של המעוזים ולפריסה מיידית של הכוחות המשוריינים על קו הגבעות, כשניים-שלושה קילומטרים מהתעלה לניהול קרב שהיה מול הכוח המצרי הצולח.¹⁸ לכאורה התשובה המתבקשת לשאלה מדוע הדבר לא נעשה, היא חוסר מקצועיות. ואולם תשובה זאת אינה מספקת משום שמדובר היה בשר ביטחון ותיק, עתיד ניסיון, שנתפס כמומחה ביטחון מהמעלה הראשונה, ובמטה כללי, שאויש גם הוא בקצינים ותיקים עתירי ניסיון, הן בהערכות מצב והן בניהול קרבות.

את התשובה למחדל אי-פינוי המעוזים יש לחלק לשניים, על-פי הדרגים הרלוונטיים שיכלו לתת פקודה כזאת. המפקדים

ביצורים בקו ברי-לב, אוקטובר 1970. מטרתה המוצהרת של התוכנית "מעוז" שהגה הייתה שיפור ההתבצרות של צה"ל לאורך קו התעלה, אך למעשה היה מדובר ביצירת קו עמיד לבט"ש בעצמות גבוהה

שכן מדובר באנשים מעולים, יוצאי יחידות קרביות מהשורה הראשונה של צה"ל. את המעוזים צריך היה לפנות בכל מקרה, בלי קשר לאיכות הכוחות שנמצאו בהם. לעומת מהלך אפשרי של החלפת החיילים במעוזים, שכאמור לא היה משנה דבר פרט לשמות וגילאי החיילים, פינוי המעוזים אומנם לא היה מונע את כיבוש הגדה המזרחית של התעלה, אך היה יכול להקטין באופן ניכר את מספר הנפגעים והשבויים הן מקרב כוחות החי"ר במעוזים והן מקרב לוחמי השריון שניסו לסייע להם בקרבות 6-7 באוקטובר. בכך הייתה נחלשת, אולי, "הטראומה הלאומית" הן של ההנהגה בישראל בימי המלחמה הראשונים והן של הציבור בישראל, כשהתפרסמו לראשונה ממדי האסון בימי המלחמה הראשונים.

סיכום

השאלה אם ניתן להפיק לקחים מאירועים היסטוריים לקראת התרחשויות עתידיות מרחפת מעל תהליכים היסטוריים, ובהם תהליכים צבאיים, שנים רבות. אף כי צירוף נסיבות שונה לחלוטין עשוי להביא לתוצאות דומות, ההיסטוריה - בניגוד לדעות רווחות - אינה חוזרת על עצמה. ההערכה שלפיה הקיבעון המחשבתי בדרג המדיני ובצה"ל הוא שהוביל למלחמת יום הכיפורים ובתוכה אסון המעוזים - הובילה להכרה בחשיבותה של מחשבה גמישה ורעננה בניתוח וגיבוש של מהלכים מדיניים וצבאיים. גישה זאת הובילה להקמת מנגנון ה"איפכא מסתברא", שתכליתו להילחם באסון הטמון בקיבעונות מחשבתיים. ואולם ניתוח מכלול המהלכים המדיניים והצבאיים ממלחמת לבנון הראשונה ועד היום מציב סימן שאלה גדול בדבר יעילותו של המנגנון.

ההערות למאמר זה מתפרסמות בסוף הגיליון.

סיני להיתפס כחלק חשוב ובלתי נפרד מישראל. יואל בן פורת מספר על ביקור של דיין (עם הרמטכ"ל וראש אמ"ן) בבסיס המרכזי של 848 בסיני (מכונה על ידיו "פנינת הכתר"), בספטמבר 1973, שבו התבטא דיין ואמר: "תבנה טוב וחזק - זה לעוד חמישים שנה"²³. מכאן הדרך הייתה קצרה לראיית סיני כחלק מהמולדת, וחלקים מהמולדת לא מפנים גם בזמני חירום. גישה מדינית פוליטית זאת, שהייתה למעשה המשך ישיר לגישתו של בן-גוריון - שסירב לדון, אחרי מלחמת השחרור, בויתור על חלקים מהנגב תמורת הסכם שלום - הועתקה למערכת השיקולים הטקטיים ב"העברה שלילית". בתהליך זה, הפתרון במערך השיקולים האסטרטגיים, ש"רואה" בהחזקת שטחים בעומק מרבי יתרון בפתיחת מלחמה כוללת, מועבר אל מערך השיקולים הטקטיים ומהווה גורם מרכזי בהחלטת הצמרת המדינית והצה"לית שלא לפנות את המעוזים, ולדבוק בכך גם בשלב הראשון של העימות הצבאי. בעקבות התהליך, שאלת פינוי המעוזים כלל לא עלתה לדיון. במיוחד בלט התהליך אצל אלוף טל, שארבע שנים קודם לכן התבטא בחריפות בנוגע לחוסר התועלת של המעוזים במלחמה כוללת ועל כך שיהיה צורך לפנותם מיידית. העברה שלילית של תפיסת עולם מדינית פוליטית למערכת השיקולים הטקטיים היא הגורם העיקרי למחדל אי-פינוי המעוזים.

האם ניתן היה להשיג תוצאה שונה?

אלוף (מיל') עמנואל סקל מציג בספרו תרחישי לחימה שפיתח, תוך שימוש בכלים של חקרביצועים, שמצביעים על תוצאות שונות לחלוטין שניתן היה להשיג גם ביחסי הכוחות ששררו בתעלה ב-6 באוקטובר, אם הכוחות בגזרה היו מופעלים בזמן, על-פי תוכנית "שובך יונים". מתחקירים רבים שנערכו לאחר המלחמה עולה שקציני ומפקדי הגדוד שפיקדו על המעוזים עשו זאת היטב, תוך גילויי אומץ לב אישי ונחישות. דבר זה אינו מפתיע, כמובן,

